

УДК 821.161.2 – 92. 09 (092)

*Галина Мазоха,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української
і світової літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПУБЛІЦИСТИКИ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

У статті досліджено публіцистичну спадщину О. Теліги як цілісний світоглядно-творчий феномен. Виокремлено національну ідею як стрижень усієї публіцистичної структури. Установлено, що проблемно-тематичний комплекс публіцистики письменниці, який виростає на широкому тлі культурно-ідеологічних парадигм та політичної боротьби епохи, органічно вписується в літературно-мистецький дискурс першої половини ХХ ст. Зазначено, що в літературно-естетичному та історико-політичному екскурсі О. Теліга висловлює низку аксіологічних суджень, дотримуючись лише одного критерію – вірності митців і політиків національній ідеї.

Ключові слова: публіцистика, нація, світогляд, національна ідея, проблемно-тематичний комплекс, концептуальність, культурно-історична доба.

В статье исследовано публицистическое наследие Е. Телиги как целостный мировоззренческо-творческий феномен. Выделена национальную

идею как стержень всей публицистической структуры. Установлено, что проблемно-тематический комплекс публицистики писательницы, который вырастает на широком фоне культурно-идеологических парадигм и идеологической борьбы эпохи, органично вписывается в литературно-художественный дискурс первой половины XX века. Отмечено, что в литературно-эстетическом и историко-политическом экскурсе Е. Телига высказывает ряд аксиологических суждений, придерживаясь только одного критерия – верности мастеров слова и политиков национальной идее.

Ключевые слова: публицистика, нация, мировоззрение, национальная идея, проблемно-тематический комплекс, концептуальность, культурно-историческая эпоха.

The journalistic heritage of H. Teliga was studied in the article as a coherent ideological and artistic phenomenon. The national idea as a core of all publicistics was determined. It was discovered, that the problem-thematic complex, that grows on a broad background of cultural and ideological paradigms and political struggle era of the writer's work, organically fits into the literary and artistic discourse of the first half of the twentieth century. It was noted that H. Teliga expresses a series of axiological judgments in the literary and aesthetic, historical and political digression, following a single criterion – fidelity of artists and politicians of the national idea.

It is proved that by temperament and inner calling she could not stay out of social and political affairs. And only the genre of journalism, which includes two layers – one reflected in the consciousness of the subject and its specific subject of reflection – gave her an opportunity to express new ideas and to think about the future. With this, she was able to appeal to the senses and the mind of the reader. It should be also emphasized that the journalism of O. Teliga can be interpreted in a broader context: on the background of literature and journalism.

In the paper, it was also found that the journalistic information – including the publicistics – excites the ordinary human emotions as a result of the ability to reproduce the real facts and phenomena with the assistance of the word, picture, and digital sources. However, apart from the aforementioned emotions, there are the most complicated ones – aesthetic. They arise from the enhanced activity of fantasy, imagination and are manifested outwardly not so rapidly, having, however, the ability of long-term action. Created a long time ago by the artist's fantasy, these kinds of icons excite us even today.

It was proved that the mastery of Helena Teliga as a publicist is built upon the usage of various methods, in particular – the principle of interconnection that is based on the interpretation of social and political phenomena in terms of connectivity of various objects and events. Her work, as well as a poetry, demonstrate an exceptional courage, talent, originality and skills of a clear expression of her thoughts.

Key words: publicistics, nation, ideology, national idea, problem-themed complex, conceptuality, cultural and historic era.

О. Теліга (Шовгенів) (1906–1942) – поетеса, яскрава особистість, жінка, яка своє життя присвятила боротьбі за незалежну Україну, належала до «Празької школи» майстрів слова. Активно друкувалася у журналі «Вісник» (1935–1939), що його редагував відомий філософ Дмитро Донцов, який мав великий вплив на формування національної самосвідомості «пражан», а згодом й історіософської концепції. Із початком Другої світової війни Олена Теліга очолює в Кракові літературно-мистецьке товариство «Зарево», співпрацює з Олегом Ольжичем у Культурній Референтурі ОУН. Після окупації фашистами України, у вересні 1941 р., вона разом із похідними групами українського підпілля прибуває до Рівного, а з жовтня – уже діє в Києві. За жорстких умов окупаційного режиму Олена Теліга організовує там літературно-мистецьке життя, очолює Спілку письменників України, редагує український журнал «Літаври» (1941–1942). У лютому 1942 р. була заарештована гестапівцями і розстріляна у Бабиному Яру разом з іншими борцями за незалежність України.

Аналіз творчої спадщини О. Теліги був би неповним без потрактування її публіцистики. Письменниця невтомно працювала на ниві соціального й культурного поступу української нації. За своїм характером, за темпераментом та внутрішнім покликанням вона не могла залишатися осторонь громадсько-політичних справ. І власне жанр публіцистики, який включає в себе ніби два пласти: відображений у свідомості суб'єкта специфічний предмет і його осмислення, оцінки, давав їй змогу висловлювати нові думки, розмірковувати про майбутнє, тобто, у письмовій формі апелювати до розуму і почуттів читача. При цьому слід одразу наголосити, що публіцистику О. Теліги можна потрактовувати у широкому контексті: на тлі літератури і журналістики.

Жанр публіцистики, як цілісна структура, позначений широким проблематико-тематичним комплексом. Однак «публіцистика починається там, де є думка» (А. Аграновський). «Добре пише не той, хто добре пише, а той, хто добре думає», – підкреслює той же автор [1, с. 15]. Кожному публіцистові важливо зрозуміти, що «теоретично неможливо побудувати яскраву публіцистику без свіжих думок і свіжих фактів» [4, с. 22].

Власне цей висновок має універсальне значення, бо, кого б ми не взяли із відомих публіцистів минулого або сучасного, кожен із них відзначається неабияким умінням міркувати та вести свого читача лабіринтами думки. Через те, кожен із них повинен не лише багато читати і слухати, спостерігати, а й відчувати, творчо мислити.

Добре знаний відомий український філософ і політолог М. Шлемкевич, до праць якого досить часто апелюють дослідники, зараховує до публіцистики «не тільки оперативні публікації в періодиці, але й особливо актуальні, пекучо-рушійні праці полемічно-ідеологічного, критично-естетичного, та світоглядного змісту, які не вміщуються в поняття релігії, мистецтва, науки» [6, с. 25]. У зв'язку з цим необхідно враховувати і таке поняття як «публіцистичність». Останнє утвердилося в журналістикознавстві.

Усе сказане дає підстави для розмежування поняття власне публіцистики як певного виду творчості з його внутрішніми законами та певною властивістю інформаційних, наукових, художніх публікацій тощо, здатних виконувати, крім своїх специфічних завдань, ще й публіцистичні функції. Публіцистичність – проникнення характерного для публіцистики методу у твори, почасти навіть художні.

Варто відзначити, що журналістська інформація, у тому числі й публіцистика, у зв'язку зі здатністю за допомогою слова, цифри, зображення відтворювати реальні факти й явища, збуджує звичайні людські емоції. Та, крім них, існують ще й інші, більш складні за характером емоції – естетичні. Вони виникають внаслідок посиленої діяльності фантазії, уяви і проявляються зовні не так бурхливо, володіючи, однак, здатністю довготривалої дії. Створені давно фантазією митця, такі образи хвилюють нас і сьогодні.

О. Теліга як митець не піддавалась спокусі прямолінійної політичної риторики, прагнула зберегти право на повноту емоцій, оскільки неоромантизм – визначна стильова палітра її творів – це і своєрідна стихія поезики, що зумовлює її естетичну концепцію. Тут можна «кресати вогонь із кременів», приймати бій «спокійно і суворо». Мова йде про особливий тип світогляду, де героїзм проголошується найвищою чеснотою, визначальним орієнтиром життя і творчості, тісно пов'язаних із боротьбою за національне визволення рідного краю. Отже, на переконання О. Теліги, рідний край від неволі може врятувати лише новий тип українця, який вміє і хоче жити та творити для своєї нації.

Глибоко переконливо й логічно умотивованою у цьому сенсі постає праця О. Теліги «Якими нас прагнете?», написана у Варшаві і надрукована у «Віснику» в жовтні 1938 р. Тут письменниця намагається скласти уявлення про розуміння нею місця української жінки в житті суспільства, у боротьбі за націю і незалежну державу. Професор Ю. Бойко підкреслює, що власне означена праця вражає поєднанням ерудиції і вдумливості з умінням «на всю широчінь поставити проблему сучасного ідеального типу української жінки» [2, с. 403]. І справді, виявляючи неабияку компетентність у панорамному огляді літератури, О. Теліга переконливо доводить власну дослідницьку концепцію. Чи всюди вона переконлива у своїх пропозиціях? Звичайно, адже загалом у її концепції безперечна низка позитивів. Однак відчувається непохитна цілеспрямованість у висловленні думок, що свідчить про безмежні сили, які вона таїла в собі.

На переконання поетеси, у «хаосі жіночих типів нашого письменства нема майже ні одного окресленого, живого і дійсно позитивного образу» [5, с. 65]. Вона виокремлює два жіночі типи: жінку-рабиню і жінку-вампа: але при цьому наголошує, що обидва вони є «тим самим типом жінки, що являються лише джерелом хвилевої насолоди, увигіднення життя в найпримітивнішому розумінні того слова» [5, с. 65]. На її думку, і рабиня і вамп виключають повагу до жінки. З'являється в неї ще й третій образ

жінки – жінка-товариш, яка позбавлена жіночності, дуже різка й енергійна. Така жінка здатна викликати повагу, але, аж ніяк не кохання, уважає вона.

Поетеса висловлює справжнє здивування тим, що в своїй поезії вітчизняні митці, зокрема Є. Маланюк та ін. змальовують українську жінку безсилою, безвладною, а іноді такою, що не може зрозуміти нічого, що виходить за межі її кімнати. І тоді «робиться моторошно від такого образу родинного вогнища. Здається, що опиняєшся в якійсь старій обломовці, де жінки вешталися з одного кута і до іншого, мляві, невдягнені й запухлі від сну» [5, с. 67]. Тобто, в українській жінці поет не знайшов ні сестри, ні натхнення, ні поваги. Натомість, усі риси гордої, вольової, вірної жінки, здатної «кресати вогонь із кремнів», прийняти бій «спокійно і суворо», він показав у образі жінки – скандинавки, в якій кожен крок – то криця, її рух вірний і гордий, і в погляді синім пізнати відвічну сестру» [5, с. 68]. І далі поетеса резюмує над поставленою проблемою: чи це є запрошенням чужинки на трон, чи це цілковита зневіра в українській жінці?

Беручи до уваги тип європейської жінки, поетеса формулює своє бачення українки, а саме: «Українська жінка не виявляє жодної тенденції повернутися до старого типу – до жінки, слухняної чоловічій рабині. Вона хоче дати мужчинам поконаної України нове серце, новий імпульс до нових зусиль і до – перемоги» [5, с. 76].

З приводу аналізованої праці О. Теліги слід сказати, що вона була недооцінена критикою, яка зосередила свою увагу лише на поетичній творчості письменниці. Відтак означена стаття справила неабиякий вплив на розвиток думки й світовідчуття молодого покоління. Загалом і зараз ця тема досить актуальна, оскільки неодноразово постає в центрі дискусій та широких акцій.

Роблячи огляд жіночої преси у доповіді «Сліпа вулиця», яка була виголошена в лютому 1938 р. в Українській Студентській Громаді у Варшаві й надрукована у «Віснику», О. Теліга справедливо відзначає, що, коли у 1887 році на українських землях з'явився жіночий альманах «Перший вінок – то це було справді великою сміливістю з боку ініціаторок і великою подією в житті тисяч українок» [5, с. 79]. Ключовою у їхніх бажаннях була ідея доступу до університетської освіти і до незалежного фаху, тобто той широкий простір життя, де можна буде працювати і творити, як рівним біля рівних для них чоловіків. А далі, зазначає поетеса, жінка, що «так довго дивилася на життя лише через вікно, не хоче вийти за поріг тих дверей. Вона замикає їх, щоб знов сісти на своє старе місце» [5, с. 80]. Отже, виходить, що ті ідеї, які було закладено в першому жіночому альманасі, були швидше звичкою невільника, що «і на волі, у своєму, за власним проектом будованому домі, цілі дні лише жадібно дивиться крізь вікно, забуваючи, що він вже вільно може виходити за двері» [5, с. 80]. О. Теліга як особистість, із притаманним їй рисами творчої і особистої свободи, не може погодитись із такою позицією жінки в суспільстві, адже вона для неї – це рівновартісний і вірний соратник мужчини.

Далі авторка переходить до аналізу журналу «Жіноча Доля», що виходив у Коломиї за редакцією О. Кисілевської, при якому теж успішно функціонували часопис «Жіноча воля» і часопис для дівчат «Світ Молоді». Усі теми, що там порушувалися, О. Теліга вважає актуальними і необхідними. А от щодо самого журналу «Жіноча Доля» письменниця висловлює ряд застережень. Зокрема вона цілком справедливо вказує нанизький рівень новел і поезій: «жіноча молодь пише так, ніби ніколи нічого поза жіночою пресою не читала» [5, с. 82]. А така лектура, на переконання О. Теліги, є найбільшим ворогом розвитку жінки, оскільки не привчає її думати й аналізувати. Це так само, як у музиці, вважає вона, слухаючи лише танго і фокстрот майже неможливо буде сприймати й розуміти музику не лише Вагнера, але й Шуберта.

Натомість схвальні відгуки поетеси отримав двотижневик «Нова Хата», що виходив у Львові за редакцією Л. Бурачинської. На думку О. Теліги його переваги полягають у тому, що останній позбавлений публіцистично-літературного спрямування й відзначається фаховим господарським рівнем, де «для розваги завжди інтелігентно дібрана українська чи перекладна повість, або чийсь спогади, звіти про минулі імпрези і рецензії на нові книги» [5, с. 84].

У полі зору О. Теліги двотижневик «Жінка» – орган центрального українського жіночого товариства СУ у Львові, що виходив за редакцією М. Рудницької. Дослідниця небезпідставно вважає, що означений двотижневик викликає суперечливі потрактування, оскільки, з одного боку, тут відчутна рука інтелігентного редактора та її працівників (йдеться про актуальні статті, переклади з інших літератур, ілюстрації), а з другого – відчувається «не свіжий подих сучасности» [5, с. 85].

На завершення огляду жіночої преси О. Теліга робить висновок, що остання має відігравати виховну роль, оскільки становище української жінки в суспільстві є винятковим, як винятковим є місце її країни. Вона повинна бути і її будівничим, і допомагати чоловікам, і в той же час бути господинею у власному домі.

Наступна праця О. Теліги «Партачі життя (До проблеми цивільної відваги)» всуціль присвячена проблемі виховання мужності, відваги і героїзму. Написана вона була у дуже непростий час, 1941 р. й видрукована в краківській «Просвіті». Це був період драматичного розколу в організації Українських Націоналістів (поділ на два крила – бандерівців і мельниківців). О. Теліга важко переживала розрив між недавніми друзями та їх родинами. Багато хто засуджував її за це. У своїй праці вона зазначає, що необхідно творити культ героїзму, культ тих людей, що «не побоялися віддати своє життя» [5, с. 103]. І чим «вищий п'єдестал побудуємо для тих, що стали символом наших визвольних змагань, тим далі падатиме роз'яснює світло від цього символу – тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і своєї боротьби» [5, с. 105].

У полі обсервації О. Теліги й партачі життя, люди, що «не мають ні звичайної, ні героїської, ні буденної цивільної відваги, без опертя на яку найвищий героїзм зависав у повітрі, не пустивши коріння ані в землю, ані в маси» [5, с. 107]. Вони псують життя, виборюють не живе, а мертво, заплутують правду, удосконалюючись в цьому. Руйнуючи все довколо себе, партачі життя завдяки цьому живуть якнайкраще.

Отже, що вкладає поетеса в поняття «цивільна відвага»? Це, насамперед, уміння сказати «ні», коли людину ставлять перед ганебним вибором. Це те, про що писав Д. Донцов: «Ні! За яке колись будуть ставити пам'ятники і влаштовувати ювілеї» [3, с. 431]. Водночас це вміння завжди бути самим собою, відстоювати власні переконання і людей, думки, яких ти поділяєш. А все це треба плекати шляхом виховання в собі громадської відваги.

Полемічною загостреністю відзначається стаття О. Теліги «До проблеми стилю», в якій авторка обстоює думку, що нова доба вимагає нового стилю, оскільки в стилі «нашого життя і мистецтва є щось від буряної ночі, з диким гуркотом грому, з блискавицями, що нагло освітлюють усе довкола, ясніше як день» [5, с. 88]. Такий стиль і справді спонукає до динамічно загостреної думки – до рішення. Поетеса переконана, що з усього хаосу буремного життя, необхідно зуміти вихопити і зафіксувати лише те, що є найсуттєвішим і найглибшим. Кому з митців вдалося це зробити – для нього вже не існує кризи в творчості. І це свідчить про силу духу, уміння вистояти у будь-якій ситуації і творити мистецтво слова, яке мало стояти поряд із мечем.

О. Теліга усвідомлювала, що обмежуватися лише естетичним питанням за таких непростих обставин життя, є неприпустимою розкішшю, але як поетеса, прихильниця високої духовності, вона була проти того аби перетворювати мистецтво лише на агітацію. Про це, зокрема, йдеться у статті «Прапори духу», вістря якої спрямовувалося проти зловживання плакатністю та «сірим позитивізмом», що не мають нічого спільного з мистецтвом слова.

Олена Теліга прагне зворушити своїх читачів, вплинути на їхню свідомість, а головне – зумовити відповідну реакцію, адже для неї дуже важливо не лише змінити уявлення, але й поведінку людей, стимулювати їх на відповідні вчинки.

Спрагою активної дії пройняте «Вступне слово на Академії в честь гетьмана Івана Мазепи», виголошене в Криничі, у липні 1940 р. Виступ вражає щирістю почуттів, безкомпромісністю власної позиції. Поетеса вважає, що І. Мазепа «цей великий політик, як ніхто інший, зрозумів, що велич нації і сила держави будується et arte et marte, себто мистецтвом і війною. І це тому великому меценатові культури належать такі пам'ятні слова: «Нехай вічна буде слава, же през шаблі маєм права» [5, с. 127]. Силу і велич нації, підкреслює вона, І. Мазепа бачив не лише в озброєнні військовому, але й духовному, через те він такий близький і зрозумілий сучасникам.

Отже, майстерність О. Теліги як публіциста полягає в тому, що вона використовувала у своїх працях різні публіцистичні методи, зокрема – принцип взаємозв'язку, в основі якого лежить тлумачення суспільно-політичного явища з точки зору зв'язності різних предметів і подій. Її праці, як і поетичні твори, засвідчують неабияку мужність, обдарування, уміти оригінально мислити і яскраво, переконливо викладати свої думки.

Література

1. Аграновский А. Суть дела : Заметки писателя / Аграновський А. – М. : Искусство, 1968. – 124 с.
2. Бойко Ю. Олена Теліга – як публіцистка і поетка / Юрій Бойко // Теліга Олена. Збірник. – К. : В-во ім. О. Теліги, 1997. – С. 403–416.
3. Донцов Д. Поетка вогненних меж / Д. Донцов // Теліга Олена. Збірник. – К. : В-во ім. О. Теліги, 1997. – С. 431–439.
4. Орлов В. Писательская публицистика / В. Орлов // Журналист. – 1967. – № 1. – С. 22–24.
5. Теліга Олена. Збірник / Олена Теліга. – К. : В-во ім. О. Теліги, 1974. – 474 с.
6. Шлемкевич М. Новочасна потуга (ідеї до філософії публіцистики) Віхи життя і творчості / Шлемкевич М. – Нью-Йорк ; Торонто, 1939. – 148 с.

References

1. Ahranovskii A. Sut dela : Zametki pisatel'ia / Ahranovskii A. – M. : Iskusstvo, 1968. – 124 s.
2. Boiko Iu. Olena Teliha – yak publitsystka i poetka / Yurii Boiko // Teliha Olena. Zbirnyk. – K. : V-vo im. O. Telihiy. 1997. – S. 403–416.
3. Dontsov D. Poetka vohnennykh mezh / D. Dontsov // Teliha Olena. Zbirnyk. – K. : V-vo im. O. Telihiy, 1997. – S. 431–439.
4. Orlov V. Pisatelskaia publitsistika / V. Orlov // Zhurnalist. – 1967. – № 1. – S. 22–24.
5. Teliha Olena. Zbirnyk / Olena Teliha. – K. : V-vo im. O. Telihiy, 1974. – 474 s.
6. Shlemkevych M. Novochasna potuha (idei do filosofii publitsystyky) Vikhy zhyttia i tvorchosti / Shlemkevych M. – Niu-Iork ; Toronto, 1939. – 148 s.

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
професором кафедри української і світової літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

Корпанюком Миколою Павловичем

Стаття надійшла до редакції 26 жовтня 2016 року